

כתב תקין – הרצוי והמצוי

ביה"ס מקדיש משאבים רבים בטיפול התקשורת הבין אישית, זאת מתוך הכרה בכך שהתחומים הלימודי והחברתי יצאו נשכרים מטיפול תחומים אלו. מקובל לציין שלוש דרכים לתקשורת בין אישית:

(1) תקשורת מילולית – מדוברת

תקשורת זו מאפשרת לנו לשאול שאלות, לענות תשובות, לספק ידע, להביע סקרנות או מחאה, לטעון טענות, לציין השקפות, להביע מנהיגות ועוד אין ספור מטרות, שהפה והשפה מהווים את האמצעי להשגתם.

(2) תקשורת – שפת גוף

תקשורת זו עיקרה הוא סמלים מוסכמים המובעים באמצעות תנועות גוף או עוויות פנים (מימיקה). סמלים אלו מוסכמים בחברה, ועל פי רוב מביעים "רעיון" או מסר מסוים, כגון: קימוט המצח כהבעת דאגה, סיבוב באצבע ליד הרקה כביטוי לטיפשות הצד שכנגד, נדנוד רגליים גם מבלי משים, או טיפוף אצבעות על השולחן – סימן לעצבנות, ועוד סימנים מסימנים שונים.

המסרים המועברים ע"י הגוף נתפשים ע"י הצופה כ"טבעיים" ולעתים בלתי נשלטים או לא מודעים, ומהווים תגובה לגירוי סביבתי.

הצד הדומה בשני אמצעי תקשורת אלו הוא שהמשתמש בהם אינו זקוק ללימוד פורמאלי לצורך השימוש בהם. חלק משפת הגוף נלמד תוך כדי צפייה בהתנהגות המבוגרים, וחלקה האחר טבעי. התקשורת המדוברת נשענת על היכולת האנושית להפיק צלילים וקולות ועל יצר החיקוי של האדם, ובייחוד של הילד, הלומד את השפה בשלבים שונים החל ממלמול ועד להגייה מדויקת של המלים והמשפטים.

(3) התקשורת המילולית באמצעות הכתיבה

האדם מביע את עצמו בכל שטח שהוא בעזרת סמלים מוסכמים שהם האותיות. דרך זו של הבעה אפשרית לכל אדם בעל פוטנציאל ראשוני ויכולת טכנית של קואורדינציה עין-יד, חשיבה-יד, והפעלה של המכניקה העדינה של האצבעות ופרקייהן והמכניקה הגסה של חלקי היד.

דברינו מתייחסים להבעה שבאמצעות הכתיבה, ולא לאיכות הרעיון העומד מאחורי האותיות. כל מסר או רעיון שהוא, בכל רמה, ניתן להבעה באמצעות הכתיבה, החל מכתובה עילגת של קללה ועד לספר פילוסופיה, ובלבד שהמשתמש ידע את שפת הסמלים הגראפיים ואת השימוש בה.

תקשורת זו, בניגוד לקודמותיה, **דורשת לימוד פורמאלי שיטתי**, המתחיל בגיל מסוים (ללא יכולת של הטרם), במסגרת מסוימת ובטכניקה מסוימת.

ביה"ס הוא המוסד שבו נלמד הנושא (במסגרת של כיתה). הלימוד מתחיל על פי רוב כאשר הילד מסוגל לשלוט במכניקה העדינה של ידיו וליצור עיגולים וקווים הדרושים לשרטוט הסמלים של התקשורת (האותיות). המורה הוא האחראי להקנות מיומנות זו.

במה חשיבותה של מיומנות הכתיבה?

הכתיבה, שלא בדומה למקצועות לימוד כגון מתמטיקה ואנגלית, היא מיומנות שפירותיה אינם עתידיים בלבד. מיומנות זו היא המאפשרת לימוד עכשווי ואת התפתחות האדם לעתיד. לכאורה נראה כאילו הטכניקה של הכתיבה היא אמצעי שולי בלבד העשוי לסייע להבעה, ואמנם התייחסותם של מורים רבים כיום לכתב יד היא התייחסות שולית. אולם אין הדבר צריך להיות כך. כתב היד הוא אמנם אמצעי, אולם יש בו גם מן המטרה, שהרי ע"י תרגול ושימוש בכתב יד (בהתאם לכללים) מתרגל הכותב לסדר, לארגון, לאסתטיקה, למשמעת עצמית ועוד.

כתב יד מרושל יש בו עדות לקושי בשמירת סדר בארגון, באסתטיקה, וייתכן שאף לליקוי ביכולת החשיבה השיטתית של הכותב.

במבוא לכל ספר העוסק בתולדות הכתיבה נמצא שמימי הביניים ואילך (ובמזרח הרחוק אף קודם לכן) הקפידו על כתיבה רהוטה, וזאת מתוך הנחה **שהכתב, מעבר להיותו אמצעי תקשורת, הוא גם אמצעי לחינוך האדם**, ובעיקר בתחומי הארגון והחשיבה המסודרת.

עד היום מקובל בחלק מארצות אירופה המערבית והמזרחית, שבתוך מערכת השעות (גם בחטיבת הביניים ובתיכון) יש שיעורים המוקדשים ל"קליגרפיה", וזאת למרות השתלטות הטכנולוגיה האמורה לחסוך את הצורך בכתיבה ביד. הסיבה ללימוד השיטתי של הכתב היא ההנחה שצוינה לעיל – **הכתב הוא אמצעי חינוכי, ולכן יש לתרגלו**.

מתוך שהייה ממושכת בכיתות ביה"ס היסודי נראה לי, שההתייחסות לכתב היד מצד המורים, וכתוצאה מכך גם מצד התלמידים, היא כאל רע הכרחי, שיעודו היחידי הוא לאפשר את ההבעה. לפיכך נלמדים הסמלים הגראפיים (האותיות ושאר מרכיבי הכתב) תוך תקופה קצרה מאוד (על פי רוב רק בכיתה א), ואח"כ מתחיל השימוש היום-יומי בכתב, מתוך הנחה שהמיומנות הבסיסית הנדרשת כבר נרכשה, ומה שמשובש יתוקן במשך הזמן ע"י התלמיד עצמו.

התוצאה היא כתיבה לא ברורה, קושי בפענוח הכתוב, דרמשמעות של אותיות (ד-צ, ח-ת ועוד). לא אחת תלמיד משקיע עבודה רבה בכתיבת מבחן או מטלה, והמורה אינו מצליח לפענח את הכתוב, וכתוצאה מכך מסתפק הבוחן במקרים רבים (בייחוד בבחינות הנבדקות ע"י גורם חיצוני, כגון בחינות הבגרות) בקריאת המלים או הקטעים – המשפטים הברורים, ומוותר על השאר, והציון הוא בהתאם לכך. ולעתים נגרם בכך עוול לתלמיד.

בהיות כתב היד אמצעי תקשורת, הרי גם היכולת לתקשר באופן ברור נפגמת, ופוגעת בהתקדמותו הלימודית של התלמיד (כפי שהודגם לעיל) ובהתקדמותו החברתית (כתיבת מכתבים לדוגמה).

בראש דברינו הצגנו את שלושת אמצעי התקשורת הנפוצים, וצינינו שהתקשורת בכתב היא **היחידה הנלמדת לימוד פורמאלי שיטתי: במוסד לימודי, בגיל מסוים וע"י גורם מקצועי**.

המסקנה המתבקשת היא שקיומו של כתב יד לא קריא מעיד זלזול בכתיבה ועל **אשמתו של המוסד החינוכי** שהיה אמור להקנות כלים אלה.

כדי לבדוק את התייחסותה של המערכת לכתב היד, סקרתי את תכניות הלימודים בהוראת הכתיבה. התייחסתי לתכנית של שנת תשי"ג, לתכנית של שנת תשי"ד ולתכנית העדכנית.

תכנית הלימודים – תשי"ג (המקצוע – עברית)

- כיתה א** – הכרת אותיות הכתב ותרגולן.
שלבי הלימוד – לימוד האות התקנית, כתיבת מלים, כיוון נכון של כתיבת האותיות, אחיזה נכונה של העיפרון והנייר.
- כיתה ב** – כני"ל וכן הקניה של דיוק בכתיבה וניקיונה.
- כיתה ג** – כני"ל וכן הקניית הכתיבה בעט דיו, הקניה של שמירת רווחים ושוליים, שיפור צורת האות, הקפדה על הסדר והניקיון של העמודים ושל המחברת.
- כיתה ד** – התלמיד יגיע ל"דרישה פנימית" לכתיבה יפה וברורה של אותיות נכונות על כל חלקיהן.
- כיתה ה-ח** – המשך הני"ל.

מסקנה: תכנית הלימודים משנת תשי"ג היא תכנית לימוד ברורה להוראת הכתיבה, והיא מוגדרת ושיטתית. התכנית מובנית שלב אחר שלב, וגם בכיתות הגבוהות ה-ח יש עדיין הקפדה על שמירת ההישגים מהשנים הקודמות ועל המשך טיפוח הכתיבה.

תכנית הלימודים – תש"ך-תשכ"ב (המקצוע – עברית)

- כיתה א** – לימוד אותיות הדפוס ומעבר לאותיות כתב לפי שלבים. יש להקפיד על צורה נכונה של האות בהתאם להוראות משרד החינוך, יש ללמד את כיוון הכתיבה מנקודה מסוימת ואילך ולשים לב לרווחים בין אותיות ובין מלים, להקפיד על החזקה נכונה של העיפרון בין האצבעות ושל הנייר על השולחן.
- כיתה ב** – הקניית הני"ל וכן הקפדה על הרגלי דיוק וניקיון.
- כיתה ג** – הקניית הני"ל וכן יכולת והרגלי כתיבה נכונים גם בעט דיו, עימוד נכון.
- כיתה ד** – "המורה יקפיד שרהיטות הכתיבה לא תשפיע לרעה על זרימת הכתיבה. המורה ינהיג צורה אחידה של אותיות הכתב בהתאם להוראות משרד החינוך, יש להגיע למצב של דרישה פנימית והרגל לכתוב ברהיטות, כתב יפה וברור באותיות נכונות על כל חלקיהן".
- כיתה ה** – "המשך הטיפול בכתיבה בהתאם לשנים הקודמות, כמו כן יתן המורה דעתו על סדר אחיד במחברת, על דרכי כתיבה אחידים, כגון: צורת האות ודרך כתיבתה, שוליים, תאריך, מיקום הכותרת, האימונים יתקיימו ע"י הכתבות".
- כיתה ו** – "המשך טיפול בכתיבה נכונה של צורות האותיות בכתב ברור וקריא תוך הקפדה על צורות האותיות ולפי הלוחות שהוצאו ע"י משרד החינוך תש"ך".
- כיתה ז** – המורה יקפיד על סדר חיצוני נאה ועל כתב יד נכון וברור.

מסקנה: תכנית זו היא חזרה על התכנית הקודמת משנת תשי"ג. גם בתכנית זו יש הוראות מפורטות כיצד להקנות את הכתיבה על כל מרכיביה. תת הנושאים השונים מצוינים מכיתה א ועד כיתה ז (בתכנית כיתה ח כבר אין התייחסות לכתיבה).

תכנית הלימודים – תשמ"ו (המקצוע – הבעה)

אין תכנית נפרדת להוראת הכתיבה. במסגרת הנושא "טיפולח ההבעה בכתב" (עמ' 27 שם) מופיעות ההוראות האלה:

- 1) התלמיד יכתוב את אותיות הא"ב באופן ברור.
- 2) יקפיד על רווחים בתוך המלה, בין המלים ובין השורות.
- 3) יעמד נכון את דף הכתיבה.
- 4) ירשום סימני פיסוק.

בתכנית הכיתות ב-ח אין כל התייחסות לנושא.

מסקנה: בתכנית הלימודים של תשמ"ו, שהיא התכנית הנוהגת כיום:

- 1) התייחסות מבנית להוראת הכתיבה.
- 2) יש הוראות כלליות בלבד ללא כל ציוני דרך והצעות לקידום הנושא ולתרגול.
- 3) ההתייחסות היא קצרה, אך ורק לכיתות היסוד.
- 4) התכנית אינה מסבירה למורה כיצד יש להקנות את המיומנות.

מכאן שכיום הוראת הכתיבה עשויה להיות פרי יזמתם של מורים מסוימים בכיתות יסוד, אולם תכנית הלימודים לא רק שאינה מטילה חובה זו על המוסד החינוכי, אלא היא אף אינה מזכירה את הוראת הכתיבה כחלק מפרקי הלימוד הנדרשים בביה"ס. נראה לי לקבוע שעורכי תכניות הלימודים העדכניות מתנערים מחובה זו, אם משום שאינם רואים נושא זה כחשוב דיו, ואם משום שהם סומכים על זכרונות הילדות של המורים, שחלקם עדיין למדו לפי תכניות הלימודים בתשי"ג ובתשכ"ב, והם מקווים שהמורים, מתוך מניעים רגשיים או אסתטיים, יקפידו על כתב היד של תלמידיהם. התנערות זו מהחובה ללמד את הכתיבה גורמת לכך שתלמידים אמנם משתמשים בסמלי השפה (קרי האותיות), אולם הם עוסקים לעתים באלתורים גראפיים או ברישום סמלים שהם בעלי דמיון בלבד לכתב התקין.

התוצאות השליליות ניכרות הן בקושי לפענח את כתב ידם של הילדים והן בהפסד של תוצרי הלוואי של הכתיבה התקינה הנאה, והם ההתחנכות לסדר, לארגון, לאסתטיקה, לחשיבה שיטתית ועוד.

סיכום הצעות

ייתכן שבעידן של פריחת החינוך המדעי-טכנולוגי (פרופ' הררי) ובעידן פריחת הבנת הנקרא וטיפולח החשיבה (פרופ' באשי) יש הסוברים שאין מקום לעסוק בזוטות כגון כתב יד תקני.

להערכת יסודו של כל תהליך חינוכי הוא חינוך לארגון, לסדר, לשיטתיות, לתקשורת ברורה ולאסתטיקה. יסודות אלו הם מטרות החינוך זה אלפי שנים, ולפיכך שומה עלינו להמשיך תהליך זה תוך נתינת יחס הולם להם.

כדי לטפל כראוי בנושא הכתיבה בביה"ס יש לדעת לנקוט מספר אמצעים:

- 1) הכרת יסודות הכתיבה התקנית. יסודות אלו מופיעים בצורה מובנית בתכנית הלימודים תש"ך, והם כוללים ארבעה פרקים:

א. תבנות תקין של אותיות הכתב.

ב. הקפדה על רווחים נאותים שיאפשרו את הקריאה (רווח בין שורות, מלים, אותיות).

ג. עימוד תקני של דף הכתיבה (שוליים, נושא, פסקאות וכו').

ד. זרימת כתיבה שתאפשר גם זרימת קריאה.

ליסודות אלו נלווים גם יסודות כלליים, כגון: יציבה נכונה בעת הכתיבה ועוד.
2) יש להכין תכנית לימודים שתתפרס על פני שש שנות הלימוד הראשונות. בשלוש השנים הראשונות ילמדו את היסודות, ובשלוש השנים הבאות יטופחו יסודות אלו, והמורים (לא רק מורי העברית) יקפידו על השימוש בהם.

3) יינתן עידוד לכתיבה התקינה והנאה בביה"ס ע"י תחרויות, בנתינת ציון נפרד לכתיבה, או בכל דרך יצירתית אחרת.

אני סבור, שההכרה בצורך לחזור וללמד "כתב" והכנת תכנית שיטתית וטיפול הנושא בביה"ס עשויה להחזיר "עטרה ליושנה" ולסייע לטיפול יסודות אישיותיים חשובים אצל תלמידינו.

להלן בנספח תצלומי כתבי-יד של תלמידים, המדגימים כתב יד תקין וכתב-יד לקוי, הנובע מהיעדר הקפדה על מה שהצבענו עליו לעיל.

ביבליוגרפיה

אודם ישראל, **אדם וכתב ידו**, ביאליק-דביר, ת"א 1981

יוגב שמואל, **גרפולגרפיה**, מסדה, ת"א 1980

לוי י, "הוראת הכתיבה", **אנציקלופדיה חינוכית** ב', ביאליק 1968

ניב יעקב, **למורה בישראל**, קרני, ת"א 1965

מודלינגר א', **קשיי כתיבה**, ספרית פועלים, ת"א 1983

תכניות הלימודים, משרד החינוך והתרבות ירושלים, תשי"ג, תשכ"ב-ג', תשמ"ו

דוגמאות כתב יד תקין של תלמידים (כיתה י"א)

ואת הכנסת- האליס למן נזכרים הדיונים הפתוחים וזימנות ולקבלה הדיונים פתוחים כבי
שהאנשים יצדו את חגרי הכנסת שבהם החמל, האמת אי"צ'ים את צדיותיהם שנים 2
אלואות קשנה כל האילוב בת 4 חודשים באשר גם בזמן האילואי הדיונים הפתוחים פ"ג, 2, 3
ועדת הכנסת- ישנם יתר מ- 10 אננות (ועדת כלכלה, חוף וגלמחון וכדו) האננות קנאות
קאלתו הבכב של הכנסת הדיונים קנאות- קאלתים סאנאות ולכן שם הדיונים קנאות יש
קעני פודאלי- ישנם פגישות באתי- פודאליות בין החכ"ם ושם וישם דיונים וקנאות סאנאות
באים אי"בי ביאלי אה"כ האילואי

פה את אשך (אנחנו) תמיד:
 וכן נאמר אלה אנשינו... שאנו
 נפגשות בינה בדין השם (אנחנו)
 ובחיינו הקודם שיש פנינו חזק
 קצתן אפוא ק"ו... אני יקווה

דוגמאות כתיב יד לקוי של חלמידים (כיתה י"א)

13 מילים:
 והפסוק פירשנו שיש בזה חסד עם אנשים
 מה שיש בו גם חסד עם אנשים מה שיש בו
 מה שיש בו חסד עם אנשים מה שיש בו חסד עם אנשים
 והוא חסד עם אנשים מה שיש בו חסד עם אנשים
 חסד עם אנשים מה שיש בו חסד עם אנשים

רצה לתייג את השם בזה שיש בו חסד עם אנשים מה שיש בו חסד עם אנשים
 ויש בו חסד עם אנשים מה שיש בו חסד עם אנשים מה שיש בו חסד עם אנשים
 מה שיש בו חסד עם אנשים מה שיש בו חסד עם אנשים מה שיש בו חסד עם אנשים
 מה שיש בו חסד עם אנשים מה שיש בו חסד עם אנשים מה שיש בו חסד עם אנשים

1. ה' אשך (אנחנו) תמיד:
 2. אשך (אנחנו) תמיד:
 3. אשך (אנחנו) תמיד:
 4. אשך (אנחנו) תמיד:
 5. אשך (אנחנו) תמיד:
 6. אשך (אנחנו) תמיד:
 7. אשך (אנחנו) תמיד:
 8. אשך (אנחנו) תמיד:
 9. אשך (אנחנו) תמיד:
 10. אשך (אנחנו) תמיד: